

OSCAR II OCH MEDIERNA

– KRING STOCKHOLMSUTSTÄLLNINGEN

1897

PELLE SNICKARS

PELLE SNICKARS är professor i medie- och kommunikationsvetenskap med inriktning mot digitala humaniora på institutionen för kultur- och medievvetenskaper vid Umeå universitet.

En av de märkligare memoarerna i svensk politisk historia publicerades hela 53 år efter det att författaren gått bort: *Mina memoarer av Oscar II*.¹ Norstedts förlag gav ut verket i tre volymer 1960. I sin officiösa framställning framstår de i dag som ganska träiga. Visserligen omtalades Oscar II under sin livstid som »Europas lärdaste monark«. Han kunde tveklöst uttrycka sig pregnant i skrift, var beläst i historiska och litterära ämnen och hade en levande associationsförmåga. Likafullt menar *Svenskt biografiskt lexikon* att kungens memoarer knappast gjorde »honom till en stor monark i eftervärldens ögon.«²

Nej, det speciella med *Mina memoarer* är att Oscar II skrev dem i anslutning till händelser han just genomlevt. Memoarerna framstår som ett slags fotografiska utsnitt, som ögonblicksbilder eller journalistiska impressioner, där kungen reflekterade över det som nyss inträffat. »Konung Oscar stod mitt uppe i sin gärning i händelsernas centrum, då han etappvis utarbetade sina memoarer«, påtalade just utgivaren Nils F. Holm i sitt »Företal«. Texter och fragment var därför i allmänhet »nedskrivna helt kort tid efter de relaterade händelserna.«³ Att det tog mer än ett halvt sekel innan memoarerna publicerades berodde på kungens egna instruktioner. De skulle förvaras i »igenlödda blecklådor«, och allra tidigast göras tillgängliga för forskning efter 1950. Av den anledningen är Oscar II:s memoarer också stundtals lätt förvirrande. Aktuell tidskontext lämnades ofta därhän; bakgrunden till olika skeenden togs liksom för given. Utgivaren Holm såg sig därför tvungen att inför varje kapitel ge »en kort sammanfattning av den politiska situationen och det händelseförlopp kapitlet redovisar.«⁴

Omslag till utställningskatalog för Konst- och industriutställningen i Stockholm 1897.

Det gäller även de sätt på vilka Oscar II beskriver den Allmänna konst- och industriutställningen på Djurgården i Stockholm som-

maren 1897. I sina reminiscenser från utställningen – nedteknade redan den första december samma år – menade kungen att det inte var nödvändigt att skriva något mer utförligt om själva utställningen. »Tidningarna för denna sommar äro fulla av beskrifningar om alla detaljer, och jag kan hänvisa till dem«. Passagen är typisk för hans memoarer. Förmodligen tog Oscar II också stöd i de klippböcker från utställningen som hovet sammanställt. Urklippen från Stockholmsutställningens första månad är många; de fyller mängder av sidor i en av klippböckerna i Oscar II:s efterlämnade personarkiv.⁵

Det framstår därför som symptomatiskt att kungen i sina memoarer bara ville yttra sig om en enda sak i samband med Stockholmsutställningen 1897: dagspressen. »Endast om en kongress, journalistkongressen, vill jag yttra ett par ord. Liksom alla andra ville pressen också hava sina möten«, skrev kungen. Han påtalade i sina (samtida) me-

N:o 25 (564) TORSDAGEN DEN 22 JUNI 1905 18:e ÅRG.

ILLUSTRERAD TIDNING
FÖR KVINNAN OCH HEMMET

HUVUDREDAKTÖR OCH ANSV. UTGIFVARE: FRITHIOF HELLBERG.

KONUNG OSCARS SEXTIOÅRSJUBILEUM SOM SJÖOFFICER.

ALLA FOSTERLÄNDSKÄT stånade svenska kungen i dessa dagar med den varmaste sympati och kärlek på sin älske, af de politiska meningsmåhållningarna på vår halva klotet påtröfvade monark. Men på samma gång vi inlagt af djup medkänsla med hvad han känner af sorg öfver norrmännens härnysalios och svårlöfviga åtgärder till unionens sprängning, af harn öfver den krigsaktion, som tillfogats Sverige och utlöskningen, ha vi häppostats af monarkens lugn och höhöskrikning i den för en kungens svåraste af situationer.

Och så han i dessa värdlövsdågliga dagar jämväl frukt sitt sextioårsjubileum som sjöofficer, har han från vår flottans såväl öfverståthållare som manskap bytts på det hjärtligaste, en hyllning, hvad legat sig blott en gård af beundran och värdnad för flottans högste chef, utan därjämte ett uttryck för hvad hela vår maritima här känner af same tillfredsethet, af samhälleligt med sin möder och med de hafvbrusade kuster, som vår flotta salt som sin högsta plikt att värna.

Konung Oscar har stånade, enda sedan sin barnår, lyft den mast entusiastiska kärlek till hafvet. På hafvet har han grundlagt sin brinnande kärlek till Sverige, under manövrering på de frånstånande höjdsbyggarna, i stormens dån, i dyggesta värlande ljus på den grönsåvade vattensytan har han sinne utvecklat sin frimodighet, sin manlighet, och klotte hafvens skötsel har han påsettliga förtant tagit dykt och slagat den vackra diktarkalen "Dr svenska flottans minnen".

Redan vid sifva åttio år var den unge prinsan ute i skötselgården för att deltaga i sjöbevakningen svenskt, och till år yngre inträdde han på sifva vid flottan, i det han som skötsel tjänstgörande kadett fick antända en längre expedition i Östersjön.

Huru vår konung sedan genom sin intelligens, sin grundliga maritima studier och långvåga expeditioner blef en af vår flottans främste sjömän, är här ej platsen att utförligt skildra. Blott det må som skildring på dessa nöklis minnesord till jubileet nämna, att vår sjöbevakning under konung Oscar flöt regering och tank vare hans tillit och sådant nöklis kärlek till flottan nått en utveckling, som är för vår lilla land betydande.

På jubileumdagen i måndags uppräktades han med konungens af anmärklighet under anförande af statsrådet Falander och af generalstaben under anförande af statsrådet Virgic. Därjämte ägnades konungen på skonen en synnerligen avsländ och värdig hyllning af underbefäl och manskap vid härvarande flottastation. Kommandörkapten S. von Knorow höll här med kraftig minna ett högljudd, hvart han erinrade om dagens betydelse samt framhöll konung Oscars kärlek till och tillit till vår flotta. Efter detta hölls ett leve för konungen, följdes af banor och kungsalongen.

Illustration: L. Larsson foto.

OSCAR II
SVENSKA FLOTTANS HÖGSTE BEFÄLHAFVARE.
MED ÅRSLÖNING AF H. HETS 60-ÅRSJUBILEUM SOM SJÖOFFICER.

Oscar II som omslagspojke i *Idun* 1905.

moarer att han först ställt sig tvekande inför »ett värdskap«, eftersom det kunde »giva anledning till 'intervjuer-fantasier' [med] obehagliga följder.«⁶ Men kungen hade samtidigt deltagit i det diplomatiska spel som föregick utnämningen av Stockholm som plats för den internationella journalistkongressen.⁷ »All tvekan försvann«, skriver han, »vid tanken på den ovedersägliga nytta som mitt fosterland kunde skörda av ett besök av världens mest framstående tidningsmän.«

Kungen lät sig med andra ord användas – ja, rentav utnyttjas – av presskåren, vilken kunde dra fördel av den rojalistiska strålgglans som han förknippades med. »Jag ångrade mig ej heller«, skrev Oscar II i sina memoarer, »ty både Sverige och jag själv med måste sägas hava skördat fördelar av journalistkongressen. [...] Världspressen genljöd länge och väl av lovord, mycket smickrande och glädjande att lyssna till för svenska öron.«⁸

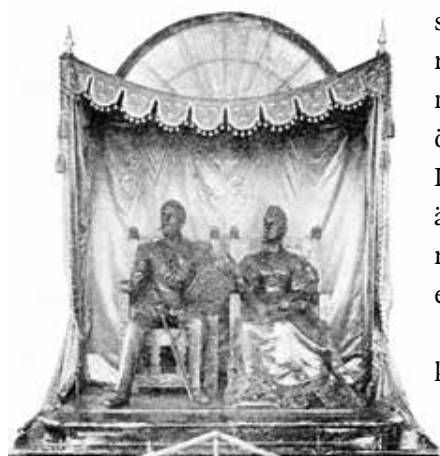
KRINGSKUREN KUNGAMAKT, MEDIAL KOMPENSATION

Som presshistorikern Patrik Lundell framhållit är Stockholmsutställningen 1897 en tidpunkt »då för första gången pressen, kungamakten och kapitalet på allvar drack varandra till, till ömsesidig båtnad.«⁹ Den symbios som där framträdde mellan medier och kungamakten – med utställningen som ett slags gränssnitt – framstår både som profetiskt framåtblickande och som nostalgiskt tillbakablickande. Framåtblickande i den bemärkelse som vi i dag alla känner till, nämligen kopplingen mellan medier, monarki och kändiskultur, numera en etablerad del av kungabilden, filtrerad och populariserad genom 1900-talets massmedier.

Men också tillbakablickande i den bemärkelsen att Oscar II var den siste svenske monark som krampaktigt höll fast vid forna tiders kungaideal. Han var kung inte bara i en medial brytningstid. Han var också den siste svenske monark som kröntes, och framhärddade därför envist med ceremonier och tillställningar, uppvaktningar och supéer vilka alla skulle bidra till att understryka kungens värdighet och ryktbarhet. Här kunde han dra nytta av tidens medier och det moderna varusamhällets framväxt – och vice versa. När Cloettas paviljong öppnade på utställningen 1897 återgavs exempelvis kungaparet Oscar II och drottning Sofia i helfigur i choklad, och en tvålfabrikant lär även ha avbildat kungen i väldoftande tvål.¹⁰ Kungen var tvivelsutan regelbundet utsatt för sådan orättmätig exploatering – men vem som egentligen profiterade på vem är inte alltid lätt att veta.

Alltsedan 1809 års regeringsform, där riksdagen fick kraftigt utökade maktbefogenheter – men där kungen behöll den verkställande

Cloettas Kungapar i choklad från Konst- och industriutställningen i Stockholm 1897.

Oscar II möts av folksamling vid ett stopp
på tågresa i Västergötland 1900.

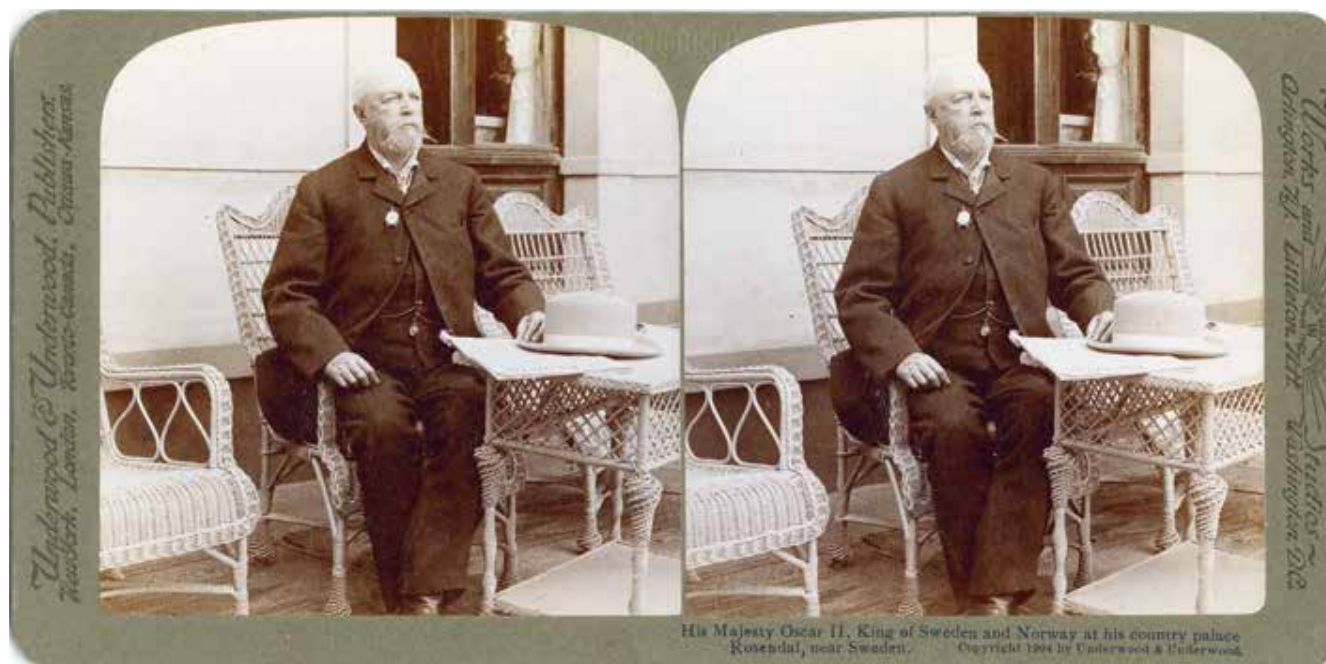
makten – hade monarkens inflytande begränsats. Under sin långa levnad (1829 till 1907) bevittnade Oscar II hur kungens personliga makt fortsatte att minska i takt med regeringens och riksdagens allt starkare ställning. *Mina memoarer* framstår på flera sätt som en svanesång över denna förändring. Men Oscar II var inte ensam om att beklaga sig, och maktförskjutningen var naturligtvis inte bara en svensk företeelse.

I sin magistrala bok om 1800-talet, *The Transformation of the World*, beskriver historikern Jürgen Osterhammel hur övergången till den konstitutionella monarki, där kungen (eller drottningen) utgjorde en statschef med strikt begränsade befogenheter, var en process som kännetecknade de flesta kungahus i världen under 1800-talet. Osterhammel påpekar dock att kungahusens realpolitiska förfallshistoria inte sällan gav upphov till en sorts rekyleffekt på det mer symboliskt-politiska planet – och då ofta i samexistens med den framväxande mediemoderniteten.

Den tyska kejsaren, Wilhelm II – vars regenttid (1888–1918) delvis sammanföll med Oscar II:s – brukar av forskningen i dag ofta framhållas som typexempel på en sådan alltmer apolitisk mediesymbol – en sannskyldig »Medienkaiser«. Samma typ av mediala symbios som framträder i Oscar II:s beskrivning av journalistkongressen 1897, kännetecknade Wilhelm II:s relation till samtidens medieformer. Mediekejsaren Wilhelm använde sig av, »och blev i sin tur utnyttjad av, dagspressen, fotografiet och filmen«, skriver Osterhammel. På så vis framstår han som Tysklands »första (och sista) kungliga mediestjärna genom sina frekventa offentliga framträdanden.«¹¹

MEDIAL MONARK

Att kungamakten har (och haft) ett speciellt förhållande till olika mediala kommunikationsformer är nu inte någon nyhet.¹² Historikern Peter Burkes klassiska studie – med den kongeniala titeln, *The Fabrication of Louis XIV* – säger det mesta. Den boken handlade om hur representationer av *le Roi-Soleil* under det sena 1600-talet (målningar, statyer, byster, medaljer, texter och småtryck) skapade en kungabild som förtäljer en hel del om förhållandet mellan konst och makt.¹³ Den stora skillnaden mellan representationen av Ludvig XIV jämfört med sekelskiftet 1900 och Oscar II är medieteknisk – inte idémässig. Från representationer i olja och byster förändrades medieringen av kungligheter till otaliga framställningar i masspressen och i den vitt spridda illustrerade pressen under andra hälften av 1800-talet, till helt nya audiovisuella medieformat – från fotografiet till fonografen och kinematografen.

Oscar II på stereoskopbild 1904.

Likt många andra var Oscar II intresserad av dessa medier. Framför allt gällde det dagspressen som han närde en sorts hatkärlek till. Men även fotografiet intar en särställning bland de medieformat som kungen avbildades i. Få svenskar (om ens någon) kom att fotograferas så flitigt som han, en bildproduktion som intensifierades åren kring 1900. Den globalt dominerande stereobildsfirmen, Underwood & Underwood, inkluderade exempelvis kungen i en serie från 1897. Under Stockholmsutställningen 1897 filmades han också av bröderna Lumières utsända kinematograf, Alexandre Promio – som samtidigt lärde upp kollegan Ernest Florman (Sveriges förste filmfotograf). Därtill besökte Oscar II vid åtminstone två tillfällen Lumières Kinematograf i utställningsdelen Gamla Stockholm som sköttes av den mediale diversehandlaren Numa Peterson.

Kungens invigningstal vid utställningen spelades även in på fonograf. Redan 1889 hade Edisons fonograf presenterats för hovet på Kungliga slottet i Stockholm, och som musikvetaren Mathias Boström framhållit kom inspelningar av Oscar II:s invigningstal att utgöra »ett populärt inslag under fonografförevisningarna runt om i Sverige.« Men vid inspelningstillfället lästes invigningstalet i själva verket upp av en skådespelare – inte av kungen själv. Det var kommersiellt tillgängligt från återförsäljare av fonografinspelningar, och Boström framhåller rentav att åtminstone en ambulerande fonograf-förevisa-

re kunde invigningstalet utantill: »när en rulle var utsliten eller gick sönder kunde han därför själv tala in en ny.«¹⁴ Noterbart är att även vid grammfonens etablering i Sverige kring 1900 gick diverse entreprenörer till kungs för att få del av majestätets glans för sin produkt. Både Skandinaviska Grammfon AB och tyska Favorite – med samme Numa Peterson som importör – nyttjade i sin marknadsföring att de haft förevisningar inför Oscar II.

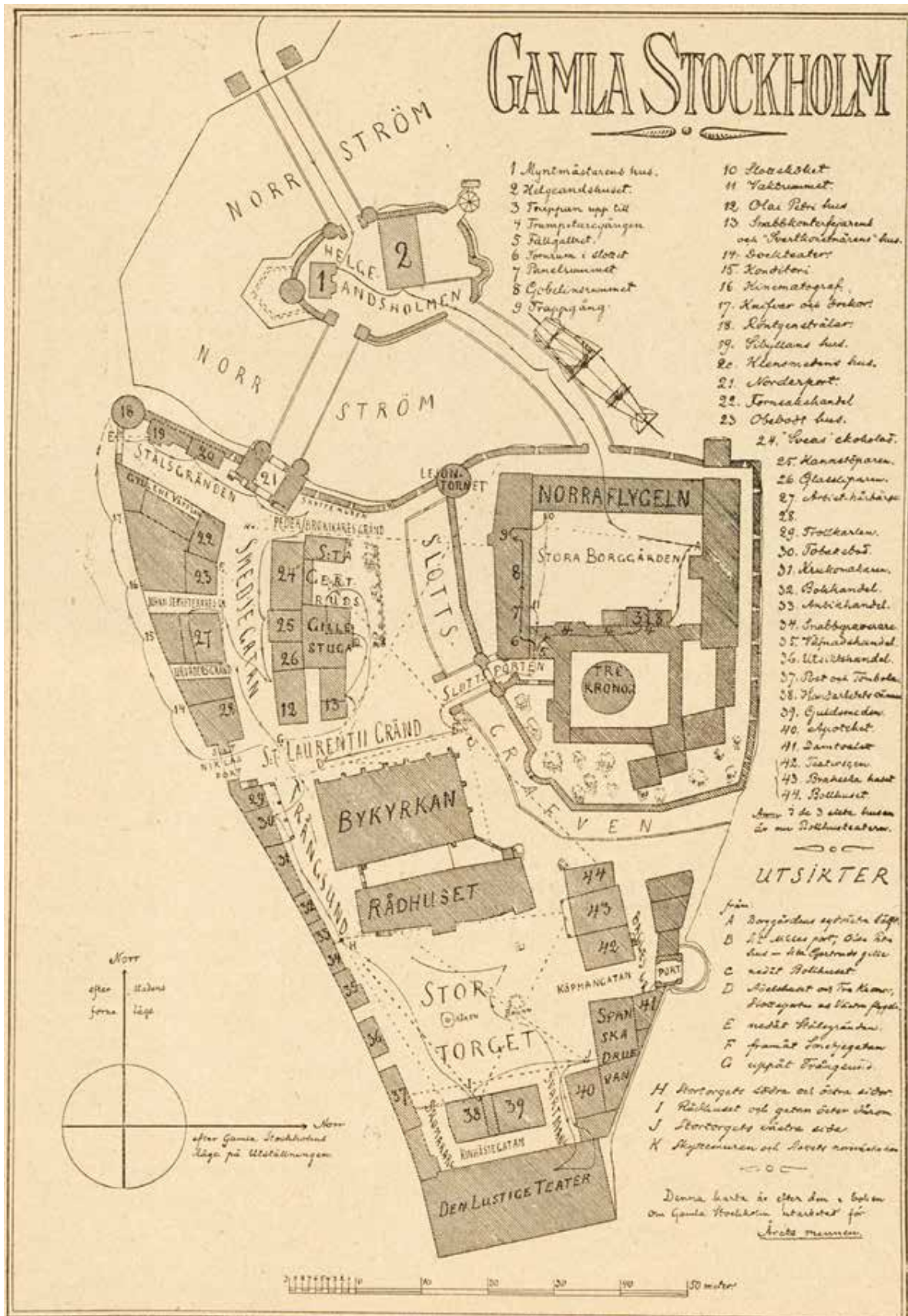
VIKTEN AV ATT SYNAS

I de klippböcker med den svenska dagspressens rapporter från Stockholmsutställningen, vilka hovet sammanställde och kungen använde för sina memoarer, framgår att Oscar II efter invigningen i mitten av maj 1897 i princip dagligen besökte utställningen. Idéhistorikern Anders Ekström har beskrivit hur denna kungens närvaro kan ses som ett led i lanseringen av en mer moderniserad kungaroll.¹⁵ Huruvida den var medveten eller ej, kan man diskutera.

Under alla förhållanden utgjorde Oscar II:s tillgänglighet i massmedial form en central beståndsdel i en förändrad och vida spridd kungabild. Kungen drog nytta av medierna och de affärsmän som saluförde dem, och medierna nyttjade ohämmat den kungliga lyster han skänkte deras produkter. Det var därför ingen tillfällighet att det var Oscar II som dokumenterades (i bild, i ljud och på film) när utställningen invigdes. Enligt en filmhistorisk sägen (som aldrig bekräftats), ska Promio enligt egen utsaga, efter att ha filmat kungen på förmiddagen skyndat till Numa Petersons laboratorium, snabbt framkallat negativet, torkat och åstadkommit en positivkopia – som han mot aftonen förevisade »en förvånad och glad monark.«¹⁶

När Lumières Kinematograf i Gamla Stockholm en vecka senare började med reguljära filmvisningar öppna för alla, var det de rörliga bilderna på kungen som väckte mest uppmärksamhet: »Särskildt intresse erbjödo bilderna från utställningens öppnande«, skrev exempelvis *Dagens Nyheter*. »Man såg konungens och kronprinsens ankomst, de kungliges med uppvaktning inträde i Industrihallen etc.«¹⁷ Och i sin klassiska bok, *Utställningen i Stockholm 1897* (med Oscar II på titelinsidan) ägnade Andreas Hasselgren hela fyra sidor åt Lumières Kinematograf:

GAMLA STOCKHOLM

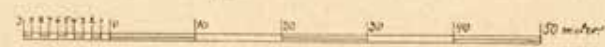
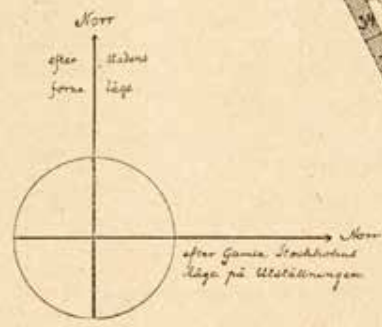

- 1 Myntmästarens hus.
- 2 Helgeandshuset.
- 3 Trappan upp till
- 4 Trappstegen i vägen.
- 5 Fällgattat.
- 6 Tomrum i slotet
- 7 Panelrummet
- 8 Gobelinrummet
- 9 Trappgång.
- 10 Slottsköket
- 11 Vakttrummet
- 12 Olaf Petri hus
- 13 Sakkontofjärande
och "Sarkhorshärens" hus.
- 14 Sockteatern
- 15 Konditori
- 16 Kinematograf
- 17 Kaféer och bokor
- 18 Röntgenstrålar
- 19 Svullans hus.
- 20 Klenomantens hus.
- 21 Norderport
- 22 Fornäskhandel
- 23 Ombuds hus.
- 24 "Vasa" skolestad.

- 25 Kannstiparen.
 - 26 Glasöpparen.
 - 27 Antikhandeln
 - 28
 - 29 Fackelkarar.
 - 30 Föreläsning
 - 31 Klockornas.
 - 32 Bokhandel.
 - 33 Antikhandel.
 - 34 Snabbgavare
 - 35 Färdskötsel
 - 36 Utv. Utv. Handel.
 - 37 Post och Trubbe
 - 38 Händelseskötsel
 - 39 Guldsmiden
 - 40 Apoteket
 - 41 Sankt Petrus
 - 42 Sankt Petrus
 - 43 Bäckens hus
 - 44 Rådhuset
- År 7 de 3 städer husen
är nu Rådhuset.

- UTSIKTER**
- från
- A Borggårdens sydöstra ända
 - B från slottsporten, Olaf Petri
hus - Helgeands gata
 - C nedt Rådhuset
 - D Rådhuset och Tre Kronor,
Stortorget och Stora Flygeln.
 - E nedt Rådhuset
 - F framåt Sankt Petrusgatan
 - G uppåt Sankt Petrus
 - H Stortorget östra och västra sidan
 - I Rådhuset och gatan östra sidan
 - J Stortorget västra sidan
 - K Rådhuset och Sankt Petrus

Den här karta är utgiven i samarbete
med Gamla Stockholms Museum för
Arbetsmannen.

Aktörer i historiska dräkter på Stortorget i medeltidsrekonstruktionen »Gamla Stockholm«, på Konst- och industriutställningen 1897.

Detaljerad karta över kulisstaden Gamla Stockholm på utställningen 1897 – Lumières Kinematograf ligger högst upp till vänster (nummer 16.).

Vi komma in i ett ej särdeles stort rum, möblerat med ett antal fasta bänkar ... [med en] vit skärm bredvid ingången och på motsatta väggen ett slags skåp, på hvars framsida synes ett litet hål, tydligen förvaringsstället för apparaten. Vi slå oss ned ... [och] vända våra blickar mot den hvita skärmen, på hvilken vi i detsamma upptäcka något som rör sig. Vi se telegrafstolpar, hus, klippor, träd, människor dansa öfver skärmen med rasande fart ... Fjärde bilden visar oss en scen från utställningens högtidliga öppnande – de kungligas ankomst. Vi se kammarherrar och lakejer ila förbi, vi se kungen, drottningen, kronprinsarne, prinsessor och prinsar, – hattar flyga af till hälsning, under det de med raska steg promenera öfver den lilla skärmen, efterföljda af en svärm kavaljerer, och så är den sagan all.¹⁸

DE KUNGLIGA PRESSKLIPPEN

Kungligheter har alltid representerats; om så i olja eller på film har det handlat om att manifesteras makt och myndighet. Men i jämförelse med tidigare epoker var mediebilderna av monarker kring sekelskiftet 1900 mer differentierade, de förekom i fler mediemodaliteter – och framför allt blev den genom användandet av ny medieteknik långt mer publik. Oscar II:s efterlämnade personarkiv ger en antydning om denna mediala förskjutning. Det är ett av de allra största personarkiven i det Bernadotteska arkivet på Kungliga slottet. Arkivet omfattar uppemot 200 mappar, och innehåller kungens dagböcker, journaler och resedagböcker, mängder av utkast till tal och diverse handlingar i vetenskapliga och kulturella frågor. Referenser eller hänvisningar till moderna medier som fotografi, kinematografi eller fonografi är dock närmast helt frånvarande i Oscar II:s arkiv. Det är förvånande, men det mediemoderna Sverige gör sig ändå påmint i arkivet eftersom kungen (och hans stab) flitigt ägnade sig åt att samla pressutsagor.

Stora delar av Oscar II:s arkiv kan rentav betraktas som ett veritabelt pressarkiv. Här återfinns dagspress, skämtpress och illustrerad press; hela tidningar, klipp, enstaka sidor, halva sidor och mängder av inklistrade pressutsagor (både svenska och internationella). Från tidigt 1890-tal (med en del luckor) fram till 1906 finns ett flertal klippböcker bevarade: »För Tidnings-Urklipp«, volymer som var gjorda för att klistra in tidningsurklipp, bland annat producerade av G. Walfrid Wilhelmssons Förlag.¹⁹ Under en kortare tid, sommaren 1903, prenumererade hovet till och med på artiklar om Oscar II från Svenska Telegrambyrån, »Afdelning för Pressurklipp«. Möjligen var man dock inte nöjd med resultatet, för parallellt fortsatte hovet även med det egna klippandet och klistrandet.²⁰

Vad var det då man samlade på? Ja – i princip allt som skrevs om kungen. Och det var sannerligen många spaltmeter. I en volym, »Dagbok öfver Hans majestät Konungens Utländska Resa år 1888«, återfinns exempelvis ett flertal inklistrade artiklar från italiensk och engelsk dagspress vilka rapporterade om konungens besök i bland annat Rom, London och andra städer. »Från Alger telegraferades igår ...«, hette det exempelvis i en inklistrad notis från maj 1888.²¹ Men hovet och kungen var givetvis främst intresserade av (och medvetna om) vad som skrevs om kungen hemmavid – även så när han var på resa. Pressklipparna i personarkivet omfattar därför mest svenska tidningar, både de större rikstäckande bladen och mindre lokaltidningar.

Ett flertal volymer i Oscar II:s personarkiv förtecknar nitiskt vad som publicerades om kungen i dagspressen – och skrevs gjorde det

om honom hela tiden. En av de äldre bevarade klippböckerna, från 1889 till 1891, framstår i princip som en offentlig dagbok, där dagspressen närmast *dagligen* rapporterade om stort och smått i kungens liv.²² Andra volymer i personarkivet innehåller tusentals lösa tidningsklipp sorterade efter händelser och orter; en bågande överfylld mapp är till exempel enbart ägnad åt vad utländska tidningar, tidskrifter och illustrerad press skrev om Oscar II och hans 25-årsjubileum på tronen i september 1897.²³ I samband med detta jubileum tog hovet även beslutet att köpa pressklipp av den österrikiska pressklippbyrån Observer – »Unternehmen für Zeitungs-Auschnitte« – som klippte ut och förtecknade vad som skrevs om den svenska kungen i tyskspråkig dagspress. Det handlar om hundratals utklipp, och uppenbarligen var det ganska dyrt: 1 000 klipp kostade 100 kronor.²⁴

Den främsta anledningen till att tidens medier intresserade sig för Oscar II var givetvis att det fanns hugade, presumtiva köpare som ville läsa om kungen. Någon form av *public service* existerade näppeligen; medielogiken kring 1900 var snarare helt igenom kommersiell. Medieringarna av Oscar II var såtillvida främst riktade mot marknaden; att de intresserade honom själv och hovet är en annan sak. Men alla dessa otaliga representationer av kungen (i ett flertal medieformer) kom naturligtvis också att prägla föreställningar om Oscar II framöver.

När författaren Erik Lindorm exempelvis 1934 publicerade en så kallad »bokfilm« om kungen, gjorde han det just utifrån tidens medieutsagor, framför allt dagspressen. Lindorms bokfilmer utgjorde en egen genre där innehåll lånat inspiration från såväl filmen som dagspressen. En handlade om Selma Lagerlöf, en annan om Gustaf V. De berättade en ofta personlig historia med bilder, klipp, rubriker och bildtexter, och var lika påkostade som populära. En fjärde upplaga av Oscar II-bokfilmen trycktes exempelvis 1941. Om bokfilmen, *Oscar II och hans tid*, skrev Lindorm: »Jag har låtit tiden stiga fram som den en gång levit i tidningsspalterna och de nu blekta fotografierna, i stort som smått. Den får helt tala med sin egen röst genom bilder och dokument. Det torde vara det första försöket att göra historia av journalistik – eller journalistik av historia.«²⁵

LEVANDE BILDER

Dagspressens intresse för Oscar II är emellertid alltför omfattande för att man som forskare på ett övergripande plan ska kunna säga något om hur mediet *per se* styrde bilden av kungen. Kvarstår gör det faktum att olika mediespecifika strategier reglerade dokumentationen

av Oscar II, vilka oundvikligen kom att präglade det (medie)arkiv han lämnade efter sig. Filmen utgör här ett illustrativt och mer hanterligt exempel. Den är också ett tacksamt medium att studera ur ett kungligt perspektiv eftersom den svenska filmhistorien rentav tar sin början med just Oscar II på utställningen 1897.

Tillkommer gör att i princip *alla* av de allra äldsta aktualitetsfilmerna i det så kallade SF-arkivet – som bevarats på Sveriges Television – figurerar kungligheter i allmänhet, och Oscar II i synnerhet. Det är upptagningar av kungen vid utställningsinvigningen 1897, när han två månader senare i mitten av juli tog emot kung Choulalonkorns av Siam (som då besökte Stockholm), när han något senare firade sitt 25-årsjubileum som regent, när han i slutet av augusti med stora gester omfamnade sin brorsdotter, drottning Lovisa av Danmark på besök i Köpenhamn, när han 1903 jagade hare på ön Ven, när han 1906 var på militärmanöver, när han sommaren 1907 besökte Marstrand och for runt med sitt fartyg Drott, liksom samma år (tillsammans med drottning Sofia) beskådade en ballongtävling, firade guldbryllup och reste runt i Dalarna – och slutligen när han i december 1907 avled.

Ovanstående är faktiskt en genomgång av alla de filmbilder som existerar av Oscar II. Det handlar om kanske tio minuter film, alla kinematograferade manuellt, för hand med statisk kamera, mer eller mindre nära kungen. På ett märkligt sätt sammanfattar dessa inslag också den allra tidigaste svenska filmhistorien. Utöver dessa filminslag finns inte speciellt många andra svenska filmer över huvud taget från perioden före 1907.²⁶ Av den anledningen har de flesta filmsekvenserna med Oscar II blivit närmast ikoniska, både som upptagningar av kungen och som vittnesbörd över filmens förmåga att dokumentera tid; »kinematografen, detta nutidens underverk«, som Andreas Hasselgren kallade mediet.²⁷

Eftersom filmutbudet fram till 1905 var tämligen skralt – perioden mellan 1905 och 1907 brukar ofta kallas för »the nickelodeon boom« eftersom biografkulturen i USA då tog fart – var filmsekvenserna med Oscar II redan under kungens livstid mycket populära. Förevisningarna på Lumières Kinematograf i Gamla Stockholm förlitade sig på bilder av kungligheter. Först visade man återkommande invigningen och kung Choulalonkorns ankomst, och när filmprogrammet ändrades efter sommaren 1897, ja, då var det fortsatt med bilder av kungligheter som Numa Peterson hoppades locka publik. Oscar II var tveklöst ett kinematografiskt dragplåster. Ett senare biografblad från »Phroso Biografen. Gefle« (i mars 1908) sammanfattade »de bästa existerande

Dekorationer på Stockholms Norrbro i samband med firandet 1897 av Oscar II:s tjugofemårsjubileum som regent.

bilder ur Konung Oskars lif indeladt i följande serier: från utställningen 1897, från regentjubiléet samma år, samt från hans besök i Köpenhamn.

BEVARADE FILMFRAGMENT

Tittar man på filmfragmentet från Köpenhamnsbesöket, vilket bland annat återfinns i filmen *Konung Oscar II:s lif* (1908) på Kungliga bibliotekets och Svenska filminstitutets sajt filmarkivet.se, ser Oscar II åtminstone för ett kort ögonblick genuint glad ut när han går i land i Köpenhamn och hjärtligt omfamnar den danska drottning Lovisa (som han var farbror till). Dessa sekvenser är också illustrativa för de sätt på vilka de återanvänts – både precis efter kungens död, som i Gävle 1908, och under hela 1900-talet (först i klippfilms-form och senare inom ramen för televisionens verksamhet). Genom tv-mediet har de påverkat eftervärldens föreställningar om hur Oscar II såg ut och uppfattades; det gäller speciellt filmsekvenserna från Stockholmsutställningen 1897 som återanvänts i en rad dokumentärfilmiska och visuella sammanhang.

Samtidigt rådde det länge en betydande filmmarknisk osäkerhet kring vilka filmer som egentligen hörde samman med utställningen. Det berodde på att när filmhistorikern och producenten Gardar Sahlberg i början av 1960-talet förtecknade det äldsta SF-arkivet, gjorde han också samtidigt ett par egna klippfilmer av materialet som visades på bio. I filmen *När seklet var ungt – en bildkavalkad från åren 1897–1914* (Svensk filmindustri, 1961), iscensatte Sahlberg själv en del sekvenser från Lumières Kinematograf. Han redigerade med andra ord om originalmaterialet från 1897, men angav inte det i den kortkatalog över filmerna som han sedermera sammanställde under 1960-talet på Sveriges Television. Följden har blivit att man trots att de sekvenser som Sahlberg monterade in tillhörde originalfilmerna från utställningen.²⁸

Kvarstår gör det faktum att Oscar II villigt lät sig kinematograferas vid ett tiotal tillfällen, men att dessa filminspelningar inte lämnade något större avtryck hos honom – vare sig i hans memoarer eller i hans personarkiv. Den rojalistiska självbilden i dagspressen intresserade (och bekymrade ibland) kungen – men inte alls bilden av honom på filmduken. Åtminstone finns det inga spår av det i hans efterlämnade papper. Samtidigt var Oscar II inte motvilligt inställd till det nya me-

Programblad för Lumières Kinematograf hösten 1897.

diet. Dåtidens filmkameror var tämligen skrymmande; de tog plats och gick knappast att undvika. Ändå gick kungen ett flertal gånger med på att låta sig kinematograferas, främst av Promio-lärljungen Ernest Florman – som härigenom kunde titulera sig »kunglig hovfotograf«.

Filmhistorikern Bengt Idestam-Almquist menade i sin pionjärstudie *När filmen kom till Sverige* från 1959 att det var Flormans släkting (bekant med hovet) som gjorde att Promio och Florman fick tillstånd att kinematografera kungen och kronprinsen på nära håll under invigningen av den Allmänna konst- och industriutställningen.²⁹ I radioarkivet på Sveriges Radio finns ett program från 1938, där Florman intervjuades om sina första filmerfarenheter. De äldsta filmkamerorna kunde exempelvis bara laddas med cirka 50 sekunders film; man måste därför »ha mycket noga klart för sig i förväg vad, och när, man skulle filma för att verkligen få med det viktigaste«, påtalade Florman. Dessutom kunde det hända att filmen »hakade upp sig, och man hade då ingen möjlighet att klara sig så hastigt att inte tillfället var förfelat.« Därtill var den tidens råfilm inte speciellt ljuskänslig, vilket gjorde att Florman bara kunde kinematografera i någorlunda vackert väder. På utställningen 1897 var det heller inte speciellt enkelt »att få lämpliga platser att stå på«, även om Florman »hade polismästaren till hjälp. [...] Följden var naturligtvis att mycket som man skulle velat fotografera inte blev det.«³⁰

Filmen kan fungera som »ett tidens förstoringsglas«, hävdade ibland filmcensor Gustaf Berg, en av de mest initierade tidiga svenska filmkännarna.³¹ Hans kollega Frans Hallgren menade i sin pionjärstudie *Kinematografien, ett bildningsmedel* (1914) att upprättande av filmarkiv var en nödvändighet för att (på sikt) förstå det nya mediet, och detta arkiv borde givetvis innehålla »olika bilder från Oscar II:s och Gustav V:s regeringsår.«³² Under sin levnad ansåg Oscar II emellertid att de »lefvande bilderna« var något av en kuriositet. Han levde i en medial brytningstid, och beträffande filmen hade han åtminstone under sin livstid delvis rätt i sitt synsätt. Fram till kungens bortgång 1907 fanns det i Sverige knappt några fasta biografer; filmföreläsningar var under mediets tio första år ett ambulerande marknadsnöje med ett tämligen begränsat utbud. En av mediets uppfinnare, Louis Lumière, lär under den här tiden – i ett lika ökänt som obekräftat uttalande – till och med påtalat att filmen inte hade någon framtid.

Det visade sig som bekant vara fel, och det märkliga är att filmens publika genomslag i Sverige sker vid nästan precis samma tidpunkt som Oscar II:s bortgång. Av några bevarade filmfragment framgår att

åtminstone fyra olika filmbolag kinematograferade kungens begravning. Den kan därför i någon mån faktiskt betraktas som den svenska filmbranschens födelse; Idestam-Almquist hävdade rentav att sex filmbolag hade skickat filmfotografer.³³ Hur det än förhöll sig med saken syns i filmen, bakom leden av åskådare, ett par kameramän, filmande från en upphöjd plats. De vevade frenetiskt på sina Pathékameror, karakteristiskt uppställda på varsin tripod. Och på samma gång som deras kameror rullade, blev de alltså själva kinematografiskt förevigade från andra sidan av processionen.³⁴

ETT MEDIALT SLUT

Under några dagar i december 1907 dominerade kungens bortgång helt tidens medieutbud; hans begravning iscensattes som en sorts mediemodern händelse.³⁵ Tämligen omgående placerades Oscar II på *lit de parade* i Stockholms slottskapell; människor strömmade dit, och fler än 20 000 lär ha köat utanför. Nya London Biografen i Stockholm gjorde exempelvis reklam för filmen *Konung Oscar II på lit de parade*, där de som inte hade tid att stå i kö i stället kunde se kungen »kinematografiskt återgifven [i] naturlig storlek«.³⁶

Symbiosen mellan medier och kungamakt var med andra ord intakt även efter kungens bortgång. Samtidigt måste man tillstå att andra regenter, som exempelvis den tyske kejsar Wilhelm II, var långt mer förutseende än Oscar II och insåg de rörliga bildernas makt att påverka människomassorna; han bejakade det nya mediet – och förmådde därigenom (åtminstone i viss mån) styra den egna självrepresentationen i bild. Att en filmupptagning av kungens begravning, *Konung Oscar II:s likbegångelse*, förevisades i ett filmprogram på »Berliner-Biografen« i Gävle 1909 tillsammans med just kejsar Wilhelm II, *Vaktparaden i Berlin: kejsar Wilhelm i tåten*, framstår därför som symptomatiskt. Det var förmodligen en av få gånger som de bägge medie-monarkerna figurerade i samma filmprogram. Den ena var död. Den andre tog bokstavligen tåten – och blickade framåt mot kommande, alltmer intrikata relationer mellan medier och monarki.